

A brit egyetemi könyvtárak tíz éve

A brit egyetemi könyvtárak 1977 és 1987 közé eső fejleményeire vonatkozik ez a nem teljesen átfogó, személyes véleményt tükröző, bár az éves jelentésekre és gazdag irodalomra hivatkozó beszámoló. Az 1960-as években meginduló rohamos fejlődésre (új épületek, megnövekedett személyzet stb.) visszahatásként értékelhető az *Atkinson-jelentés*, amely a híres-hírhedt "önmegújító" könyvtár eszméjét (az új beszerzések és kivonások egyensúlyát) vetette be a szakmai köztudatba. E jelentés közzétételének időpontjáról (1976), ha nem is ennek hatására lehet számítani a súlyosbodó anyagi nehézségeket (infláció, évente csökkenő támogatások, a folyóirat-előfizetések redukálása, zárt álláshelyek, a nyitvatartási idő korlátozása, idő előtti nyugdíjazások, a beszerzett dokumentumok számának hanyatlása). Azóta sem sikerült országos, minden könyvtárat átfogó politikai gyakorlatot kialakítani, s mivel a könyvtárpolitikai szervek (pl. a Library and Information Services Council = LISC) nem rendelkeznek anyagiakkal, szerepük a tanácsadásra korlátozódik.

Anyagiak

1977-ig ötéves periódusokban állapították meg az egyetemi könyvtárak költségvetését. Azóta azonban – az infláció és a források folyamatos csökkenése miatt – áttértek az éves költségvetési rendre. Az 1979-ben kormányra jutott konzervatív párt csökkentette a felsőoktatásra fordított állami kiadásokat, és az intézményeket – így a könyvtárakat is – saját bevételeik növelésére ösztönözte.

Az Atkinson-jelentésben megjósolt fejlődéstől némiképpen eltért (pl. a csökkenő beszerzési keretek miatt) az egyetemi könyvtárak állományának növekedési üteme. Így a helyszükséglet, az új épületek és bővítmények iránti igény sem jelentkezett a várt erővel, bár számos építkezés valósult meg a vizsgált időszakban. A fenntartási költségek emelkedése miatt felülvizsgálásra szorult a teljes flexibilitás elve, az olvasókat és az állományt ugyanabban a térben elhelyező könyvtáráépítészeti koncepció. Esetenként a meglévő épület intenzívebb hasznosításával is el lehetett kerülni a bővítést. (Pl. tömör raktárak kialakítása, helyenként még a ritkán keresett szabadpolicos állomány számára is.) Mivel a hallgatók száma alig emelkedett, nem volt szükség az olvasóhelyek növelésére sem.

Automatizálás

Sok egyetemi könyvtár nagy eredményeket könyvelhet el a gépesítés terén. Voltaképpen ez tette lehetővé, hogy kielégítsék használóik megnövekedett igényeit, ugyanakkor lendítőerőként is hatott egy olyan szakaszban, amikor minden más hanyatlani látszott.

A 70-es évekre nyilvánvalóvá vált a számítógépesítés könyvtári haszna, de – elkerülendő a

költséges tévedéseket – a könyvtárak csak óvatosan mozdultak, s a fejlődés eleinte csak néhány személy lelkesedésén múltott. 1976-ra kiderült e területen is a kooperációs vállalkozások előnye. Ilyenek a BLCMP = Birmingham Libraries Co-operative Mechanisation Project, a SWALCAP (majd SLS) = South-Western Academic Libraries Co-operative Automation Project, a SCOLCAP = Scottish Libraries Co-operative, Automation Project. A bibliográfiai adatbázisok felépítésével kezdtek, majd kölcsönzési modult, sőt integrált rendszereket is kifejlesztettek.

A hardver csökkenő ára és a mikroszámítógépek fejlődése lehetővé tette, hogy a könyvtárak anyaintézményüktől való függése lazuljon. 1984-ben már csak két egyetem jelentette, hogy nem kezdett bele az automatizálásba. Van könyvtár, amely az OCLC szolgáltatásait veszi igénybe, mások az imént említett kooperációs körökhöz csatlakoztak. Az alkalmazott rendszerek a kanadai Geac, a CLSI, a DOBIS/LIBIS, az URICA és a Dynix.

Anglia minden egyetemét a JANET (Joint Academic Network) számítógépes hálózata kapcsolja össze. 1987-ben megalakult a JANET könyvtári szakcsoportja is. A hálózati összeköttetés különböző formái helyi, országos és nemzetközi szinten is létrejöttek.

Az automatizálás főként a kölcsönzés és a katalógizálás terén jelentkezett, de sok könyvtár a beszerzést és a folyóirat-nyilvántartást is gépesítette. Nagy anyagi és munkaerő-ráfordítást igényeltek az előkészületek, de végül is az automatizálás tette lehetővé, hogy a lecsökkent személyzet is megbirkózzék a napi rutinfeladatokkal.

Fejlődés ment végbe a központi bibliográfiai leírások helyi hasznosítása terén, bár a British National Bibliography cédulaszolgáltatását általában nem fogadták el. Többet ígérő volt a MARC-rekordok megjelenése a BLAISE (British Library's Automated Information Service) terjesztésében, még ha számos dokumentumot (külföldi kiadványok, régi anyagok, nem latin írásmódú könyvek stb.) továbbra is maguknak a könyvtáraknak kell feldolgozniuk, s a MARC-rekordok gyakran igen késve érkeznek. Először a hagyományos cédulakatalógus inputjául szolgáltak, majd megjelentek a COM-, legújabbban pedig az online nyilvános katalógusok (OPAC). Ez utóbbiak elsöprő sikert arattak, azonnal a hallgatók, majd a tanszemélyzet körében is.

A korai kölcsönzési rendszerek rövidített felvételeket alkalmaztak; a könyvtárosok azonban csakhamar teljes, géppel olvasható bibliográfiai leírásokra tartottak igényt. A visszamenőleges konvertálás azonban nagy munkaerő-szükséglettel járó vállalkozás; ezért több helyütt, ahol belevágtak, időlegesen felfüggesztésére kényszerültek. Szakmai és technikai problémák is jelentkeznek (pl. az optikai jelölvasók használata, a nagy adatbázisokból való áttöltés).

A mikroszámítógépek szinte minden könyvtári munkafolyamatban megjelentek és népszerűvé váltak. Elterjedőben van a kompaktlemezes technológia is.

Állományépítés

A legtöbb könyvtár a folyóiratok javára korlátozta könyvbeszerzését; előfordult az is, hogy hónapokra felfüggesztették a könyvvásárlást. A kiesést néha pótlólagos hitellel sikerült kompenzálni. A helyzet olyan súlyossá vált, hogy az UGC (University Grant Committee) 1987/88-tól három évre szóló külön 3 millió fontos keretet állapított meg előfizetésekre és vásárlásokra. Olcsóságuk miatt a könyvtárak több papírkötésű könyvet szereztek be. A tanszemélyzet a helyi körülményektől függően vett részt a gyarapítási döntésekben. Az ajándékok elfogadásában a magas feldolgozási költségek miatt óvatosabbakká váltak a könyvtárak. Felül kellett vizsgálni az állandó megrendeléseket, éppen az árak emelkedése következtében; van, ahol a Gmelint és a Beilsteint is le kellett mondani.

Még a társadalomtudományi és humán jellegű gyűjtemények is a beszerzési keretek több mint felét folyóiratokra költötték. A természettudományos folyóiratok előfizetése ennél is nagyobb részt vitt el a költségvetésből. Ennek ellenére a vizsgált időszakban sok könyvtár többször is az előfizetések szelektálására kényszerült. A lemondott folyóiratok kiválogatására különféle eljárásokat dolgoztak ki. Nem volt ritka, hogy a címek 20–30%-át kellett visszamondani.

Az Atkinson-jelentés ráirányította a figyelmet a rendszeres selejtezésre, amellyel addig alig törődtek a könyvtárak; sőt arra törekedtek, hogy gyűjteményeik minél nagyobbak legyenek, függetlenül a jelen használatától, s számítva az esetleges jövőbeli igényekre. Az azóta eltelt években megfigyelhető e magatartás megváltozása. A könyvtárak felismerték, hogy a minél nagyobb nem szükségképpen jelent annál jobbat, hogy a gyűjtemények nem nőhetnek a végtelenségig, hogy a ritkán keresett anyagok tekintetében a könyvtárközi kölcsönzés kínálja a megoldást, s hozzákezdtek a selejtezés problémájának módszeres megoldásához.

A kötetes keretek különösen megszenvedték a szűkös költségvetéseket. Mégis, hibás politikának bizonyult lemondani a gyakran használt darabok bekötöttségéről. Egyre erősödött az a felismerés, hogy az állományvédelem problémája sokkal összetettebb, semhogy a kötetesre lehetne korlátozni, de a pénzügyi feltételek hiánya miatt csak kevés könyvtár engedhette meg magának specializált állományvédelmi részlegek felállítását.

Erőfeszítések történtek az állománygyarapítási kooperációra is: az egyes szakterületekért való felelősséget megosztották a részt vevő könyvtárak között.

Feldolgozás

Az automatizálás változásokat hozott e területen is: az eddigi külön kezelt munkafázisokat össze lehetett vonni, s kevesebb leírást kell házon belül elkészíteni.

A hagyományos cédulakatalógusokat a mikrofilm-lapok (COM) váltották fel, majd minőségi változást jelentett a számítógépes nyilvános katalógusok (OPAC) megjelenése. Jól jellemzi ezt, hogy egy sussexi vizsgálat szerint az OPAC-on lefolytatott keresések 68%-át nem lehetett volna elvégezni egy cédulakatalógusban. Az olvasók inkább sorba állnak a terminálok előtt, semmint a cédula- vagy COM-katalógust használnák; a JANET hálózata pedig lehetővé teszi a hozzáférést távoli könyvtárak állományához is a terminálokon keresztül. A visszamenőleges konvertálás gépi formára igen munkaigényes; ennek ellenére több könyvtár megkezdte az ez irányú munkát. Korábban a katalogizálás volt a legnagyobb tétel a személyi kiadásokban. Mostanra – a különböző hálózatokhoz való csatlakozás révén – 50%-kal nőtt a címleírás "termelékenysége".

Az állományok újraszakozását célzó korábbi vállalkozások gyakran torzóban maradtak; meglepő, hogy néhány könyvtár most mégis ilyenről számolt be. Általában az LC rendszerére tértek át; egy esetben az ETO-ról a Dewey-ra.

Olvasószolgálat

Az olvasók kiszolgálására egyre nagyobb súlyt helyeztek. Megmutatkozik ez már az épület kialakításában is (az olvasók és az állomány egy térben való elhelyezése, közvetlen hozzáférés az állományhoz), a használatra való oktatásban, új szolgáltatások (pl. online információkeresés) bevezetésében stb. Minthogy mindezek személyzetigényesek, a költségvetési megszorítások e szolgáltatásoknak sem tettek jót.

Igen fontos, hogy a könyvtárak minél tovább nyitva legyenek, különösen a tanév során, a hétvégeken. A nyitva tartás kényszerű csökkentése ellen sok helyütt erős tiltakozások voltak, s ezek hatására a csökkentési javaslatokat vissza is kellett vonni.

Az egyetemi könyvtárakat – gazdagságuk miatt – külső használók is igénybe veszik. Állományvédelmi megfontolásokból és a túlterheltség elkerülése végett szabályozni kellett az egyetemen kívüli használatot. A külső használóktól beíratkozási díjat (5–23 font) szednek, esetenként letéti összeget is kérnek.

A hallgatók számára az ajánlott olvasmányok gyűjteményeit hozták létre: némely helyen bizonyos állományrészekre rövid (néhány óras, néhány napos) kölcsönzési határidőket állapítottak meg. A számítógépesítés bevezetése egyszerűbbé tette az előjegyzések kezelését, a megkülönböztető előírások betartását. Mindez hozzájárult a kölcsönzések ugrrászzerű megnövekedéséhez.

A BLDSC (British Library Document Supply Centre) – korábban BLLD (British Library Lending Division) – kiemelkedő szerepe következtében a könyvtárak ma már többet igényelnek, mint adnak a könyvtárközi kölcsönzés keretében. Az 1982/83-as évadban a BLLD-hez érkezett 2,5 millió kérés 28%-át az egyetemi könyvtárak küldték. A folyamatosan növekvő igény szabályozására a könyvtárak korlátozták a kérhető tételek számát, és/vagy térítést szedtek a teljesített kérésekért. A kérések továbbítására telex helyett gyakran más elektronikus telekommunikációs eszközt használtak.

Az OPAC-katalógusok megjelenésével csökkent a tájékoztató szolgálat terhelése, de még így is számos kérdésre adtak választ. Az adatszerű információért csak kevés helyen sikerült térítést szedni külső használóktól.

Az online információkeresés volt az a szolgáltatás, amely a pénzügyi nehézségek ellenére nőtt, s ma már a legtöbb egyetemen rendelkezésre áll. Az egyetemen eltérő gyakorlat alakult ki a keresésért fizetendő térítést illetően, ami természetesen a használatot is befolyásolta. (Egyébként a Chemical Abstracts Service az egyetemeknek 90%-os kedvezményt is adott.)

Folytatódott a használók könyvtárhasználati oktatása, ha nem is a könyvtárak által kívánatosnak tartott mértékben. Az oktatási segédletek között a diát és a hangszalagot felváltotta a video.

Igazgatás. Személyzeti kérdések

A költségvetési megszorítások ebben az évtizedben talán a munkaerő-gazdálkodásra voltak a legnagyobb hatással. A korábbi években sikerült specializált munkaerőt nagyobb számban beállítani és személyzetigényes szolgáltatásokat kifejleszteni, így a munkabérek a költségvetés egyre nagyobb hányadát tették ki.

Az egyetemek úgy vélték, hogy a könyvtárak minőségét azzal lehet mérni, mennyit költenek beszerzésre. Ennek az álláspontnak az egyoldalúságát leleplezték a megrendelésekben és feldolgozásban jelentkező lemaradások. A csökkentések kiegyensúlyozására némely könyvtár átcsoportosította dologi kiadásait munkabérekre és viszont, másoknál azonban ez egyirányú utca volt: csak munkabérből lehetett dologiakra költeni. Rövid távú megoldás volt az üres álláshelyek betöltetlenül hagyása vagy felszámolása. Ennek következtében esetenként szakképzett munkatársaknak kellett kezelői feladatokat ellátniuk.

Mivel a könyvtárak fenntartása lényeges tétel az egyetemi költségvetésekben, több felülvizsgálat foglalkozott gazdálkodásukkal, tevékenységük hatékonyságával és működésük egyéb kérdéseivel (elhelyezés, automatizáció, állományépítés stb.). Tanszéki és intézeti könyvtárakat gyakran vontak össze racionalizálás címén, vagy olvasztották be őket a központi könyvtárakba.

A személyzeti struktúra is változásokon ment át részben a létszámcsökkentések, részben a technológia megváltozása, részben az idősebb szakemberek kordedzvényes nyugdíjba vonulása következtében. Általában a hierarchikus szervezetet a participáción alapuló formák váltották fel. Sok könyvtár valósította meg a szakterületi specializálódás valamely formáját, bár ezek közül némelyiket később módosítani kellett. A központilag előállított, géppel olvasható leírások használata következtében sok katalógizálási részleget szerveztek át; a munka nagy részét felkészült könyvtárkezelőkre lehetett bízni a szakképzett könyvtárosok helyett.

A könyvtárak – az anyagi megszorítások miatt – kevesebb szakképzett könyvtárost alkalmaztak; esetenként könyvtárkezelői állásokat töltöttek be velük. Ez azonban nem jelentett hosszabb távra szóló megoldást, s némely könyvtár nem is vett fel túlképzett személyzetet. A könyvtárkezelők között igen nagy volt a fluktuáció, mert – különösen Londonban és környékén – magasak a megélhetési költségek, és alacsonyak a fizetések. Egyes könyvtárak fokozottan alkalmaztak részfoglalkozású vagy meghatározott időre szóló szerződéssel munkatársakat. Némileg könnyített a személyzeti nehézségeken a munkanélküliség elleni alaptól kapott segítség; ezt leginkább a visszamenőleges katalóguskonvertáláshoz adatelekészítésre, a különgyűjtemények rendezésére vették igénybe.

Az automatizálás és az átszervezések következtében nőtt a továbbképzés szükségessége, de a szűkös személyzeti ellátottság némely könyvtárban nem engedte meg, hogy akár egy-egy napra is kieszen valaki a munkából. Az álláshelyek csökkentése és befagyasztása beszűkítette a karrierlehetőségeket, s ez károsan hatott vissza a munkahelyi légkörre.

Együttműködés

Minden könyvtáros szóban az együttműködés mellett van, ám a gyakorlatban kevés történik, kivéve a BLDSC igen hatékony könyvtárközi kölcsönzési szolgálatát. Egyébként a közhiedelemmel ellentétben a kooperáció pénzbe kerül, s nem csökkenti a kiadásokat, különösen a kezdeti fázisban.

1950 óta az egyetemi és a nemzeti könyvtárak a SCOUNL (Standing Conference of National and University Libraries) keretében kooperálnak. A 70-es évek közepe óta főfoglalkozású titkárság viszi az ügyeket; 1980-ban a szervezet közhasznú társaságként jegyeztette be magát. A SCOUNL mint érdekképviseleti szerv kapcsolatban állt a kormányzattal, az UGC-vel és más testületekkel, s egyre inkább a benne egyesült könyvtárak elismert szóvivőjévé vált. A vizsgált évtizedben többek között a copyright, az állományvédelem, a statisztikai adatszolgáltatás, a költségvetés kérdéseivel foglalkozott. A SCOUNL 16 tanácsadó bizottsága részben szakmai, részben igazgatási témákban illetékes. A tagok tagdíjat fizetnek;

ez némely egyetem számára túl magas, ezért kilépett a testületből.

Az egyes könyvtárak és munkatársaik aktív szerepet játszottak a Library Association, az Aslib és más szervezetek (pl. CURL = Consortium of University and Research Libraries) munkájában. A legélethezesebbeknek a gépesítést célzó kooperációs körök bizonyultak, amelyek kereskedelmi társulásokká váltak, s szolgáltatásokat és kulcsrakész rendszereket kínálnak megvételre.

Az egyetemi könyvtárak részt vesznek a helyi és regionális szintű kooperációban is. Egymás diákjait és tanárait használókként fogadják, s a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat anyagi hozzájárulásával egyes könyvtárak vonzáskörzetük orvosait is ellátják. Van, ahol az egyházi könyvtárak kezelését vállalták. Több megegyezés született az UGC bátorítására a könyvtári tevékenység összehangolására, gyűjtemények áttelepítése, összevonása céljából. 1986-ban a LISC helyi könyvtári és információs tervek kidolgozását javasolta; ezekben az egyetemi könyvtárakat is tekintetbe vették.

Utóirat

Ebben az évtizedben az egyetemi könyvtárak politikai, ideológiai és gazdasági oldalról egyaránt támadásoknak voltak kitéve. Szikárabbakká és edzet-

tebbekké váltak, hogy könnyebben megbirkózhassanak a zord gazdasági környezet hatásaival. A túlélés érdekében hatékonyabban kell dolgozniuk. A régi típusú könyvtárigazgatókat fiatalabb, realista gondolkodású menedzserek váltották fel, akik jobban felkészültek a nehéz gazdasági, személyzeti és fejlesztési döntések meghozatalára. Ez nem jelenti azt, hogy nem törődnek a rájuk bízott gyűjtemények értékeivel; ők is kötelességüknek tartják, hogy anyaintézményük és a nemzet számára megőrizzék azokat. Ugyanakkor partnerei azoknak az egyetemi vezetőknek, akik állandóan a ráfordítás-hason arányát vizsgálják az intézmény minden területén.

A könyvtáros ma már több, mint a könyvek őrzője; hozzáférhet a világon bárhol található információkhoz. A könyvtárközi kölcsönzést fokozzák az online információk adatbázisok, s az információ és a nyomtatott könyv közelebb került egymáshoz. Egyes intézményekben pedig már meg is valósult a számítógépes könyvtári központ eszménye.

/RODGER, E. M.: Progress in documentation. British university libraries 1977–1987: Some observations on the challenges of declining resources. = Journal of Documentation, 44. köt. 4. sz. 1988. p. 346–378./

(Papp István)

A számítógépes információkeresés helyzete Kínában

Az 1970-es évek közepétől gyors fejlődésnek lehetünk tanúi Kínában. Csaknem valamennyi kínai tartományban létrehoztak offline üzemmódú számítógépes információkereső rendszereket, amelyek SDI (szelektív információterjesztési) szolgáltatásai széles körben vehetők igénybe. Jelenleg mintegy 16 000 ilyen szolgáltatás üzemel, amelyeket 160 számítógép lát el, s 3000 előfizetőjük van.

1980-tól kezdve 17 városban 33 terminál működik, amelyekről online kapcsolat létesíthető az amerikai Dialog és Orbit, valamint az európai ESA-IRS szolgáltatóközpontokkal, továbbá az amerikai DMS adatbázis-készítő intézménnyel. Az online keresések teljes száma már meghaladta a 20 000-et.

Komoly erőfeszítéseket tesznek a hazai online szolgáltatások fejlesztésére is. Az állam mintegy 8 millió dollárt fordított erre a célra. 40 terminálról mintegy 4 millió tétel kereshető online a hazai készítésű adatbázisból. 54 műszaki és tudományos adatbázist importálnak 26 dokumentumkategóriában. A dokumentumok teljes száma 30 millió. (Nem derül ki a leírásból, hogy a hazai adatbázis milyen nyelvű és tematikájú. Az sem tudható meg, hogy az importált adatbázisok online kereshetők-e, és hogy van-e kapcsolat a hazai és importált adatbázisok között. — A ref.)

1974-ben a számítógépes információkeresés megszervezését szakmai tezasaurusok készítésével kezdték el. Jelenleg 17 ilyen van. Az évek során néhány száz kísérleti mikroszámítógépes keresőrendszert létesítettek. A kínai Távközlési Minisztérium Tudományos és Műszaki Intézetének mikroszámítógépes rendszere egy mikrofilmlapos rendszerrel van összekapcsolva, amely a mikroszámítógépes visszakeresést a korszerű dokumentumtárolással kombinálja.

Gyors adatbázis-építési programba is belekezdtek, köztük az első az angol nyelvű *Chinese University Journal Abstracts* (kínai egyetemi folyóiratcikk-kivonatok) géppel olvasható változata. A Wuhan Egyetem nyelvészeti adatbázist létesített, amely ma 8 millió szót tárol, és mind nyelvelemzésre, mind szógyakorosság-kutatásra alkalmas. Jelenleg 31 adatbázis készült el, ill. áll készítés alatt. (Nem ismeretes, hogy ezek milyen kapcsolatban vannak a fentebb említett hazai, ill. importált adatbázisokkal. — A ref.)

1981 óta öt nemzeti számítógépes információkeresési szimpóziumot tartottak Kínában, ahol 700-nál több vettek részt, és 400-nál több előadás hangzott el. 1985-ben nemzetközi online konferenciát tartottak Pekingben.